

भारतातील वृद्धांच्या समस्या

प्रा. रामेश्वर एम. मोरे

समाजशास्त्र विभाग, संतोष भीमराव पाटील महाविद्यालय, मंडुप, ता. द. सोलापूर जि. सोलापूर.

प्रस्तावना :-

भारतात वर्तमानस्थितीत वृद्धांची समस्या तीव्र स्वरूपात जाणवत आहे. प्राचीन काळी भारतात वृद्धांविषयी आदरभाव होता. लोक वृद्धांची सेवा अत्यंत आदराने स्नेहपूर्वक करत होते. परंतु सद्यस्थितीत कुटुंबातील वृद्धांचे महत्त्व कमी झाले आहे. कुटुंबातील वृद्ध मंडळी म्हणजे लोकांना अडचण वाटू लागली आहे. परिणामी वृद्धांना कुटुंबात सौहार्दाची वागणूक मिळत नाही. त्यांना आज अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागत आहे. म्हणून प्रस्तुत संशोधन लेखात भारतातील वृद्धांना भेडसावणाऱ्या समस्यांचा आढावा घेतला आहे.

१) वैयक्तिक समस्या :-

बहुतेक वृद्धांचा लग्नाचा जोडीदार त्यांना सोडून गेलेला असतो सुख दुःख ऐकून व समजून घेणारे जवळचे कोणी नसते. वैयक्तिक अडचणी सोडविण्यासाठी इतरांची मदत टाकावू वाटते. तिच्यात उपकाराची भावना असते. आपलेपणाची ओढ नसते. आत्मीयता, जिद्दाला, प्रेम, त्यागाची भावना नसते. हे सर्व वृद्ध व्यक्तीच्या लक्षात आलेले असते. वृद्धाला हा अपमान वाटत असतो. लाजीरवाणे जगणे नको असे त्याला वाटते. म्हणजे वृद्धांची वैयक्तिक अडचण ही त्यांच्या समस्याशी निगडित असते.

२) कुटुंबिक समस्या :-

वृद्ध आग्रही, हट्टी बनल्याने समायोजनाअभावी त्यांच्या कुटुंबियांना तापदायक ठरतात. वृद्ध व्यक्ती व इतर कुटुंबियात मदभेद होतात. वृद्ध कुटुंबात समरस होऊ शकत नाहीत. नातेवाईकांचे सहकार्य मिळत नाही. कुटुंबात मान, सन्मान, प्रतीष्ठा कमी होते. कुटुंबात वृद्धांच्या वैयक्तिक अडचणी सोडविण्यासाठी जसे भाकरी, अंथरून, पाणी, लघवी, शौचालयाला नेणे, गप्पा मारणे, फिरायला नेणे वगैरे बाबीकडे कुटुंबातील सर्व लोकांचे दुर्लक्ष होत असल्यामुळे वृद्धाला या समस्या भेडसावीत असते.

३) आर्थिक समस्या :-

वृद्ध व्यक्तींना विविध आर्थिक अडचणींना सामोरे जावे लागते. शरीर थकल्यामुळे कार्यक्षमता न्हास पावते. कोणतेही कष्टाचे काम करता येत नाही. वृद्धावस्थेतील वाढता खर्च व घटते उत्पन्न यामुळे त्यांची आर्थिक कुचंबना होते. त्यांना प्रत्येक गरज भागवण्यासाठी इतरावर अवलंबून राहावे लागते त्यांची उपासमार होते त्यांना भिक्षा मागून पोट भरावे लागते

याचा वाईट परिणाम स्वास्थ्यावर होतो. आर्थिक प्राप्ती नसल्यामुळे उपेक्षितासारखी त्यांची स्थिती होते.

४) शारीरिक समस्या :-

वृद्धावस्थेत व्यक्तीच्या शरीरात बराच जैवीक बदल घडून येतो. शारीरिक बदल हे अंतर्गत आणि बाह्य स्वरूपाचे असतात. वृद्धावस्थेमध्ये पचनसंस्था संतुलीत कार्य करत नाही. ब्लडप्रेसर कमी जास्त होणे, कार्यशक्तीचा न्हास, कमी दिसणे, ऐकू न येणे इत्यादी शारीरिक दोष निर्माण होतात. शारीरिक बदलामुळे अनेक आरोग्यविषयक समस्या निर्माण होतात. वृद्धावस्थेत निर्माण झालेल्या शारीरिक समस्यांमुळे त्यांना आरोग्यविषयक सोयी सवलती मिळणे आवश्यक असते.

५) मानसिक समस्या :-

वयोमानाप्रमाणे मानसिक बदल घडून येतात. वृद्धावस्थेत विचारशक्तीचा न्हास होणे, कार्यक्षमता कमी होणे, काही शिकण्याची आवड नसणे, विसरभोळेपणा वाढणे इत्यादी मानसिक बदल होतात. वृद्ध व्यक्ती भांडखोर बनतात. वृद्धावस्थेत व्यक्तीमध्ये न्यूनगंडाची भावना प्रामुख्याने आढळून येते. घरातील व्यक्ती आपल्याला विचारित नाही त्यांना आमची गरजच राहिली नाही. कुणी मान देत नाही. अशा गोष्टींचाच ते जास्त विचार करतात. या सर्व गोष्टींचा परिणाम त्यांच्या वर्तनावर होतो आणि अनेकदा वृद्ध लोकांचे वर्तन हे विकृष्ट होते.

६) स्वास्थ्यासंबंधी समस्या :-

वृद्धावस्था ही एक जैविक प्रक्रिया आहे. या प्रक्रियेचे मानवी शरीरावर असंख्य आणि दूरगामी परिणाम होतात. बाह्य परिणामामध्ये त्वचेवर सुरकुत्या पडतात, केस पांढरे होणे, नाक

कानाचा आकार बदलने, दात पडणे, हातापायांना कंप सुटणे इत्यादी बदल होतात. अंतर्गत बदलात काही पेशींचे विभाजन थांबणे, रोगप्रतिबंधक शक्तीचा ऱ्हास, श्रवण दोष, दृष्टिदोष निर्माण होतात. परंतु या आजाराकडे कुटुंबातील लोकही लक्ष देत नाहीत. वृद्धांच्या केलेल्या अभ्यासातून ५८% लोकांना अपचनाचा त्रास, ९०% मलावरोध, २६% लघवीचा त्रास, ८५% दृष्टीदोष, ६०% श्रवणदोष आढळतो. एकूणच वृद्ध व्यक्ती विविध प्रकारच्या स्वास्थ्यविषयक समस्यांनी ग्रस्त असतात.

७) परावलंबनाची समस्या :-

वृद्धावस्थेचा कालखंड हा टाळता येणारा नसतो. या काळात वृद्ध अनेक दृष्टीने परावलंबी होतात. म्हणून त्याला "परावलंबनाचा काळ" असेही म्हणता येईल. ते कुटुंब आणि व्यापक अर्थाने समाजापासून मागे रेटले जातात. ते भावनिकरित्या तुटलेले असतात. म्हणून त्यांना सर्व प्रकारच्या आधाराची गरज असते. शारीरिक दृष्ट्या विविध समस्यांनी ग्रस्तलेले असतात. अपंगत्व तसेच दीर्घ आजार असल्यास खानपानापासून सेवा सुश्रुषा करण्यासाठी इतरांच्या मदतीची गरज असते.

८) बौद्धिक समस्या :-

सर्वदूर वृद्धांना बौद्धिक समस्यांच्या सामना करावा लागतो. कारण जुनी मूल्यव्यवस्था जाऊन त्याजागी नवीन मूल्यव्यवस्था आलेली असते. त्यामुळे वृद्धांच्या कोणत्याही सल्ल्याचा फारसा कुणालाही उपयोग नसतो. तसेच काळाचा विचार करताना वृद्धांच्या सर्व कल्पना मान्य करणेही तरुणांना शक्य नसते. परिणामी घरात तरुण व वृद्ध व्यक्ती यांच्यात वारंवार संघर्ष होतात. तसेच रिकामा वेळ भरपूर असल्याने व दुसऱ्याकडे वेळेचा अभाव असल्याने त्यांना आपल्या भावना इतरांजवळ व्यवस्थित पध्दतीने व्यक्त करणेही शक्य नसते. परिणामी एकतर वृद्ध स्वतःशीच बोलतात किंवा एकदम अबोल होतात. ही बौद्धिक समस्या बहुतेकांच्या संदर्भात निर्माण झालेली दिसून येते.

९) समायोजनाची समस्या :-

वृद्धांना सुख आणि समाधानाने जगण्यासाठी कुटुंबातील इतर सदस्यांसोबत समायोजना करणे अतिशय आवश्यक आहे. जर वृद्ध व्यक्तीने मुलगा-सून आणि नातेवाईकांशी समायोजन केले तर समस्या निर्माण होणार नाहीत. परंतु वृद्ध लोक कुटुंबाशी समायोजन करीत नाहीत. स्वताच्या मनात विनाकारण न्यूनगंड निर्माण करतात. कुटुंबातील सदस्यांवर विनाकारण आरोप करतात परिणामी

कुटुंबातील इतर लोकही वृद्धांशी समायोजन करण्याचा प्रयत्न करत नाहीत यातून वृद्धांच्या समस्या निर्माण होतात.

१०) परकेपणाची जाणीव :-

कर्तेपण संपल्यामुळे वृद्धाला परकेपणा आणि परावलंबित्व जाणवत असते. घर वा कुटुंबाचा सर्व अधिकार त्याच्या हातात असतो तेव्हा त्याचे तरुणपण असते. परंतु वृद्धापकाळामुळे व्यवहाराची सर्व सुत्रे मुलाच्या स्वाधीन गेलेले असतात. स्त्रीचे सर्व व्यवहार सुनेकडे गेलेले असतात. म्हातारपणात निव्वळ परकेपणा जाणवत असतो. मुलांनी आणि सुनांनी सांगावे तसे वर्तन करावे अशी सक्ती वृद्ध माणसावर केली जाते. अशा प्रसंगी सर्व काही हातातून गेलेले असते. एकूणच कौटुंबिक व्यवस्थापनातून कारभारातून व्यक्ती पराधीन होते तो काळ वृद्धत्वाचा असतो आणि याचेच दुःख वृद्ध व्यक्तीला होत असते.

११) फुरसत - रिकामपण :-

फुरसत किंवा रिकामावेळ वृद्धाकडे जास्त असतो. त्या वेळेत मनात नको ते विचार येत असतात. समान वयाची माणसे गप्पा मारायला नसतात. कर्ती माणसे त्यांच्या कामात गर्क असतात. लहान मुले आपापल्या उद्योगात रमलेली असतात. जवळ कोणीच नसते. मनातल्या गोष्टी सांगून मन हलके करण्याजोगी परिस्थिती नसते. शरीराच्या विकलांग अवस्थेमुळे कोणतेही शारीरिक कष्ट करता येत नाहीत. जाणती सवरती माणसे कामे करू देत नाहीत. ते आराम करण्याचा सल्ला देतात. बसल्या वा झोपल्या जागेवर शरीराला कळ लागते, अपचन होते, भूक लागत नाही, एकूणच रिकामपण ही खरी वृद्धाची समस्या होऊन बसली आहे.

अशाप्रकारे वृद्धांना सामाजिक, आर्थिक, मानसिक, कौटुंबिक, बौद्धिक, स्वास्थ्यविषयक इत्यादी अनेक समस्या भेडसावतात. या समस्या सोडविण्यासाठी खालीलप्रमाणे उपाययोजना करणे महत्वाचे ठरते.

उपाययोजना :-

भारतीय समाजात प्राचीन काळापासून वृद्ध व्यक्तीविषयी आदरभाव व्यक्त केल्याचे पुरावे उपलब्ध आहेत. "मातृदेवो भव ! पितृदेवो भव !" असा आशिर्वाद गुरु शिष्यांना देत असत. परंतु आधुनिक काळात वृद्धांचे महत्त्व कमी झाले आहे. त्यांना विविध समस्या भेडसावत आहेत म्हणून त्या समस्या सोडविण्यासाठी खालीलप्रमाणे उपाययोजना करता येतात.

१) प्रत्येकाने आपले नैतिक कर्तव्य म्हणून वृद्ध आई-वडीलांचा सांभाळ करावा.

- २) वृद्धांच्या समस्या सोडविण्यासाठी स्वयंसेवी संस्थानी पुढाकार घेणे गरजेचे आहे.
- ३) शासनाने प्रत्येक तालुक्यात किमान एक वृद्धाश्रम चालू करावा.
- ४) वृद्धांसाठी दिनकेंद्रे चालू करावीत.
- ५) वृद्धांसाठी मनोरंजन केंद्रे उभारावीत.
- ६) वृद्धापकालीन निवृत्तीवेतन सर्व वृद्धांसाठी चालू करावे.
- ७) प्रत्येक व्यक्तीनी आपल्या वृद्ध आई वडीलांचा सांभाळ करण्यासंदर्भात कायदे केले आहेत. अशा कायद्यांची प्रभावीरित्या अंमलबजावणी होणे गरजेचे आहे.

संदर्भ :-

- १) Ram Ahuja (१९९७), Social Problems in India, Rawat Publications, Jaipur
- २) Sharma R.H., Indian Social Problems, Media Promoter & Publisher
- ३) डॉ. सुनील माळी (२००९), भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या, डायमंड पब्लीकेशन, पुणे
- ४) डॉ. प्रदीप आगलावे (२००९), भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या, श्री. साईनाथ प्रकाशन, नागपूर
- ५) डॉ. भा.की. खडसे (१९९५), भारतीय सामाजिक समस्या, श्री मंगेश प्रकाशन, नागपूर
- ६) डॉ. सुधा काळदाते, भारतीय सामाजिक समस्या, पिंपळापूरे अँड कं. पब्लीशर्स, नागपूर
- ७) डॉ. बी.एम. कऱ्हाडे (२००९), भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या, पिंपळापूरे अँड कं. पब्लीशर्स, नागपूर
- ८) डॉ. गणेश पाण्डेय (२००३) भारतीय सामाजिक समस्याँए, राधा पब्लीकेशन, नई दिल्ली